

ԿՐՈՆԱՆՈՒԹՅԱՆ ԿԱՆՈՆ

ՀԱՅ-ԼԱՅԻՆ ՀԱՐԱՐԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀՈՒՅՆ-ԼԱՅԻՆ ՀԱՐԱՐԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ (ԼՈՐԵՍՈՎ՝)

9.

ԺԱ-րդ դարուն Արևմտյան Եվրոպայի մեջ տիրող կրոնական քաղաքական ու հասարակական ըմբռնումները Մերձավոր Արևելքի ժողովուրդների մեջ տարածելու տևար, բայց տակալ ընդարձակ կերպարանք մը ստանալու մեծապես նպաստեց իտալական արշավանքը: իտալական շրջաններն ամեն կերպով, շրջան, որ ամենի քան երկու դարով մտալ նույնպիսի կրթիկն հայ իշխանության պատմության ալ շրջանակին ներս: Շատ երկար ժամանակ կրոնական խնդիրը երկրորդական դերուի վրա ձգած է այս շարժումին իտալական երեսները: իտալական կարևորությունը լայնորեն և զրոնական-քննադատական հիմքերով ըմբռնող առաջին երկիրը Ֆրանսիան եղած է: Ֆրանսիական Ակադեմիան 1806 թվին մրցանակ մը հաստատեց հետևյալ նյութին վրա լավագույն դոքտրինայի խմբագրողին՝ իտալական ազգայնական արդեգրող քաղաքական արդարացիության վրա: Բնականաբար ԺԱ-րդ դարու սկիզբը տակալին երկրային նման խնդիր մը քննել հավանելու կանխահաս էր, բայց այդ թվականին հետո էր, որ իտալական շրջանի միայն կրոնական տեսակետներն խոսքին ու դրեքը դրեքն դադարեցալ: Սույն Ակադեմիան 1808 թվին երկու երկրայինություններ պահեց. առաջինը՝ A. Herren գերմանացիին գիրքն է՝ «Եվրոպայի իտալական ազգայնական խնդիրը»

Եվրոպայի վրայ» տիտղոսով. երկրորդը՝ Choiseul-Daillecourt Ֆրանսացիին դոքտրին էր «Եվրոպայի ազգայնական վիճակին վրայ իտալական ազգայնական խնդիրը»: Այս երկու դոքտրինն ալ արդեգրական մտածումով հինացած են, այսուհանդերձ շահեկանությունն զերծ ալ չեն, մասնավորապես առաջինը: Այնպես թե իտալական արշավանքները քրիստոնեության և իսլամության միջև մղվող պայքարի քույր տակ քաղաքական ու տնտեսական նպատակներ կհետապնդեն: Նույն ինքն առաջին իտալականության մեջ, որ լրիվ կշռվածն էր շարժումին նպատակները, այսինքն «հայտնաբերում» ձևերն Սուրբ երկրի ազատագրումը, արդեն իսկ «հաստատուն մեր նշած աշխարհիկ նպատակները»: իտալականության մեջ, կրոն B. Kugler, երկու խմբագրություններ կային, հավատացյալ մարդք և քաղաքական մարդք խմբագրություններ, կարծիք մը, որ հաստատություն դառն է ուրիշ հնդկ նախնիք և: Սակայն երբեք անտեղի պիտի չլլար քաղաքական պիտակի տակ տեսնել ժամանակի ըմբռնումով առևտրական բարձր շահեր հետապնդող միջնորդներու և նախատեսներու խմբագրությունը, որ կրոնական անմեղ երեսի տակ ծավալած, իտալականացի երեսի Մերձավոր Արևելքի մեջ Եվրոպական ամեն տեսակ ապրանքներու շահատեսները հիմնեն:

Իտալական արշավանքը, ուրիշ, կրոնական ու սուրբ բոլորովին հակառակ ալ

ուսարական տեսակետով ինչ հետապնդումներու դուռ բացավ Բյուզանդական կայսրութեան պետական և եկեղեցական շրջաններուն մէջ, նույն ձևով իր հետապնդումներուն սկսավ Կիլիկիո մէջ ալ, որովհետ ըլլալով, որ երկու երկրներն ալ չընկալուած իսլամ պետութիւններն, պիտի հարկադրեն արևմտյան Եվրոպայի վիճակներուն և դերները հովանավորող պապերու օժանդակութեամբ դիմելու, երբ նույն Եվրոպայի մէջ սկսած էր արդեն խռովել Վ. զերեզմանն ու Արևելքէ զբխող յաները ազատագրելու ընդհանուր բաղձանքը: Այսպէս Մանադիկեայի պարտութիւնն հետո 1071 թ. Բյուզանդիոն տեսնելով որ ի վիճակի չէ թուրքերը արաբութեան մատնելու, իր աչքերը սկսավ դնել արևմուտք դարձնել, մասնաւորապէս դնել պապը, որ Արևմտյան Եվրոպայի հողերը պետք ըլլալու հանդամանքով իր աղջեցութեամբ կրնար պարտադրել արևմտյան պետութիւնները Բյուզանդիոնի օգնութեան հիւսթալու: Մե ընտանի է, որ պապերը մեծ ընդունակութիւն ցուց տալին արևելային կայսրերու կոչելուն, անոնց լրացած դիմումը արդեն իրենց հողերը իրաւասութեան ենթարկելու նախադուռ նկատելով: Անկախ հիւնական նպատակն, որ Բյուզանդիոնի և միկենույն ժամանակ զբխող տոնյա աշխարհին օգնութեան հասնելն էր, ինչպէս նաև Սուրբ Տեղաց չափաւորութեամբ, պապերը չէին դադարեր երբեք հետապնդել կաթոլիկ եկեղեցու շահերը: Ձեռնարկը հաջողելու պարագային պապերը կը հուսային ավելի ընդարձակութեամբ տեսնել իրենց աղջեցութիւնը ու Արևելայի եկեղեցին մտցնել Կաթոլիկ եկեղեցու ծոցը: Պապերը չէին կրնար մոռցած ըլլալ 1054-ի կրօնական պատակտումը: Թեև ի սկզբան Բյուզանդական կայսրերը նպատակ ունեին միմիայն Արևմուտքին վարձով օժանդակ դրազուհեղեղ պահանջելու, բայց այս դադարաբար հետզհետեւ բարեփոխեցով մասամբ պապական զարդութեան աղջեցութեամբ, որով արևմտյան Եվրոպայի Արևելքէ զբխող իսլամութեան մը դադար

վարը հղացեցով, արևմտյան ժողովուրդներու զանգվածային հառաքնադասքով մը, իրենց վիճակներով և դիմադրական պետերով: Իրավ է, որ Ժ-րդ դարուն Երուսաղէմ լատին պատրիարքութեանը իր կղերով Հոռոմ դիմած էր օգնութիւն խնդրելու, բայց պատմութեան նորագույն լուսնով հաստատուած է, որ խնդրած օգնութիւնը նյութական էր, Երուսաղէմի զբխողնյա հաստատութիւնները մատակարարելու նպատակով և թե մյուս կողմէ Պաղեստինի զբխողները դրութիւնը խաչակրութեան մը ճաղաք հանելու չափ վրտանգելի ալ չէր:

Կոմենոսներու շրջանն ստալ նույնիսկ Միքայիլ Ը Տուքաս կայսր սեյնուքյան և պոյնակ անիուսակիլի վրտանգին առջև Գրիգոր Է-րդ պապին նամակ մը դրկած էր իրմե օգնութեան խնդրելու, փոխարին անոր խոտամալով եկեղեցիներու վրտաքշումը, որմէ բաջանլրած պապը բազմաթիւ նամակներ կուղար պետութիւններուն սպառնալիքի տակ դռնով կայսրութեան օգնելու հրաւիրով: Իր մեկ ալլ նամակին մէջ պապը խնդրութեամբ կը դրնր, որ զգիս այս որոշման հանգեցնողը այն իրողութիւնն է, որ Կ. Պոլսոյ եկեղեցին որ Սուրբ Հոգիի խնդրով մեզմե բաժանութեամբ էր, համաձայնութիւն մը կը խնդրե Առաքելական Կաթոլիկ եկեղեցւոյ հետ: Արդ նամակներն, բացահայտ կերեւալ, որ խնդրը չի վերաբերեր միայն Սուրբ երկրները գրաւելու խաչակրութեան մը և թե Գրիգոր Է-րդ պապ Կ. Պոլսոյ դիմելիք աքաղախութիւն մը ծրագրեր կը պատրաստեր՝ նպատակ ունենալով Արևելքէ մեջ զբխողներութեան վաճանքը համարելով Բյուզանդիոնի ազատագրումը: Պապին բերված օգնութեանը պիտի վճարել եկեղեցիներու միութեամբ և Արևելայի չեքրվածքն եկեղեցու՝ կաթոլիկ եկեղեցիի ծոցը վերադարձով: Այս տպավորութիւնը կունենանք, որ այս նամակներուն մէջ խնդրը կը պատկանի ավելի Կ. Պոլսոյ պաշտպանութեան, այսինքն դա՛ն լատինացիներու, քան թե Սուրբ երկրի

դրաման, հուլի 25 թիւ առի նամակները դրամա ըլլած 1078 են առաջ, երբ Երուսաղեմ թուրքերուն ձեռքը անցաւ: Գրեգոր Է-րդ պապի համար իսլամութեան դեմ գլխիկը պատերազմը կարեւոր չէր ու իր տեսողութեամբը իսլամութեանը զրկատունութեան համար վտանգ մը չէր ու իսկական վտանգը Արեւելի «հերձմանող» զրկատնայաները՝ հույներն ու հայերն էին: Այս մտադրութեամբ էր, որ Եմբրուպի զրկատնայաները իսլամութեան դեմ կը գլխիկէր, որպէսզի հայերն ու հույները պատրաստված ըլլալին պարսկերուն դիմելու ու այս վերջիններն ալ օղնութեան առաջ պայման դնելն «համատու ուղիղ դաշնակցութեան»: Այս տեսութեան հարմիր ապացուցն այն է, որ Գրեգոր Է-րդ պապ իր նամակներէն մեկուն մէջ բաց ի բաց կը հայտարարէր «որ կը նախնարէր Ալանիան իսլամներուն ձեռքը ձգել, քան թէ հանդուրժէր որ Եկեղեցիին չնեմարիկողներուն ձեռքը մնար»: ԺԱ-րդ դարը արեւմտեան Եմբրուպի համար որքան ալ կրօնական բարեպաշտութեան, ճշնոդական կյանքի և ուխտադնացութեանց իրական դար մը եղաւ, որպէսզի եմբրուպական դերթի բոլոր ազգերը զանազանութեան Մ. Գերեզմանի «աղատաբութեան համար» որքի կանգնելն, բայց նույն առի դարն էր, որ առիթ ընծայեց Գրեգոր Է-րդ պապին աճեցնել իր ազդեցութեանը արեւելեան զրկատնեցի վրա մասնաւորապէս «հերձմանող» Բյուզանդիոնը կաթոլիկ եկեղեցւոյ ծոցը վերաբարձնելու, նույնքան դուրսութեամբ նույն «ծոցը» առաջնորդելու համար հայերն ու ասորիներն ալ: Ու առիթը ինքնին կը ներկայանար, երբ Միքայել Է-րդ կայսեր նշման Ալեքսի կայսրն ալ, տեսնելով որ պոչնակները հյուսիսէն ու սելճուկ թուրքերն ալ հարաւին բաց ի Կ. Պոլսն ու իր չրջանակներէն դերթի ամբողջ կայսրութեան զբաղած էին տիրող անձկալի դրութեան առջև, 1091-ին նամակ մը կը գրէր Ֆրանսերի Ռուպեր կոմսին, որ իր մեկ հին բարեկամն էր, պատմելով զրկատնայաներուն տեսած տառապանքներն ու նախա-

տիքները: «Եթէ Աստված ու զրկատնայաներն հալատացալները օգնութեան չըհասնին մեզի, կը դրնը, մնացածն ալ մեզմէն պիտի խլին»: Եղջաւ կայսրը պոչնակներուն ապաւն մեկ քաղաքէն մոտաւ ԿԵ վագեր ու կը սալըստըն Կ. Պոլսը լատիսներուն անդի ելանալ, բան քսեմքալաններուն:

Տարբեր չէր կրնար ըլլալ անուշա վեճակը Կիլիկիոյ, ուր Ռուբինյանց իշխանութեան հիմնելուն առաջին տարիներուն իսկ արտաքին վտանգը հետզհետեւ կը նըշմալընէր: Կիլիկիա, Բյուզանդական տկարացած կայսրութեան մարտաբարձքն շատ հեռու, թեւ ի վիճակի չէր ի սկզբան արմէն դնող Տալուսեան լեռներուն վրա հայազատ իշխանութեան մը հիմնելու հաստատ մտադրութեան ցույց տվող Ռուբինի և իր զինքն ընկերներու արշալանքներուն և դատած ծախալին թափը կասեցնելու, բայց կայսրութեան զորանաւորը կրնար նորակազմ իշխանութեան համար վտանգ մը դառնալ ու վերադառնալ զբաղել Կիլիկիոյ ծովեզերյա եղբէրն ամուր քերդերը, որոնք գրեթէ բոլորն ալ հունական էին: Կայսրութեան ներքին դժվարութեաններն ու արտաքին վտանգները հետ այնու թուրաբար չեղան Կիլիկիան զավանդելու հետ պահանջելու հակառակ հաջորդական քանի մը փորձերու, որոնք անկապած որ պիտի վերջէին թորոսի կորովի դիմադրութեան առջև: Բյուզանդիոն ուղեց հետզհետեւ զորացող Կիլիկիան իշխանութեանը հեռատեսութեան իբր արգելափ պետութեան մը դնելու իր արեւելեան ու հարավային սահմաններէն հասնող վտանգներուն առջև: Այս ապահովութեանը երկար պիտի չտեւեր: Բյուզանդական կայսրերու հաջորդական դիմումներուն վրա Եմբրուպի ճամբա իլլող ինչպիսի բանակներ Սուրբ երկրները «աղատաբութեան» եռանդով Փոքր Ասիայի վրային Կիլիկիա պիտի մտնէին ու հայոց նյութական ու բարոյական աջակցութեամբ պիտի անցնէին Ասորիք ու Պաղեստին, իրենց վրա տեսնելով չրալիքներով Բաղդատի, Իկոնիոյ,

Հալեպի և Եգիպտոսի սուլթաններուն: Հայեր առաջին օրէն իսկ շուշացան սերտ դժբաղդութիւն մը ցույց տալու Կիլիկիո հողերու վրային դեպի Երուսաղէմ իջնող խաչակրաց բանակներուն և զանոնց առաջնորդող եվրոպական թագավորներուն և զորապետներուն իրենց նորակազմ պետութեան կյանքն ու զարգացումը ապահովելու հեռանկարով, առանց լռորհելու որ մեկ կողմէ քաղաքական տեսակետով դրացի իսլամ պետութեանց թշնամութիւնը պիտի հրապիրելը, իսկ մյուս կողմէ խաչակրաց հետ սերտ հարաբերութեամբ լատին կրօնական ու ընկերային բարեքերու որդեգրութեամբ բնական ճամբա պիտի հարգարկէր հայ-լատին հարաբերութեանց, որոնց զարգացումին ոչ նպաստ պիտի ստատերին պապական միջնորդութեամբ ու աղքատութեամբ դերբերին զորացնող Վենետիկի և Զինովայի առևտրականներն ու նախատերերը, առանց մտաբերելու, որ խաչակիրներու կրօնական սկզբունքը ընդհանրապէս երկրորդական աստիճանի վրա կը դնուէր ու աշխարհիկ ու քաղաքական կարգի շարժառիթներ իրենց առջև բաց առկարեղ ունեին: Պատմութեան ողջմիտ քննադատութիւնը խոցմահաբ պիտի չլլայ երբեք արձանագրելու, որ Դ խաչակրաց արշավանքը դարձավ կրօնական քաղաքական ու առևտրական շահատակութեանց կատարել Հյուսիսէ մը: Նախորդ երեք խաչակրութեանց մասնակցողներ, որոնց մեջ տեսանք արդեն, որ ամեն դասակարգի և մտայնութեան մարդիկ կային, դյուրութեամբ դիտած ու պատմած էին, որ Մերձավոր Արևելք, Պալէստիններն մինչև Պաղեստին, առևտրական ընդարձակ շահատան մը կը ներկայացնէր ու կրնային ապրանքներու հաջող փոխանակութիւններ կատարելու գլխավորութեամբ Վենետիկի վաճառականներուն ու նախատերերուն: Վենետիկի համալսարանը դուքսը ինքիւ Տանտոլո, որ Դ խաչակրութիւնը հովանավորողներն մեկն էր, նյութական և առևտրական շահերը կնախադասեր կրօնական բարդ շահերու: Անկրալ չէ նովկո-

րոտցի ռուս ժամանակագիր, որ կրնա, «Փրանկներն ու իրենց պետերը Ալեքսիս Անդեղոս իշխանին իրենց խոտաքած ոսկին ու արծաթը սիրեցին ավելի ու մոռացան կայսեր ու պապին հանձնարարութիւնները»: խաչակիրները հեռացած էին իրենց նախնական ծրագրին, հետագային անխուսափելիորեն ամլութեան դատապարտելով իրենց բոլոր ակնկալութիւնները:

Ժ-րդ դարու վերջերը Կիլիկիո հայոց ներքին կյանքին մեջ նոր հեղաշրջում մը առաջ եկավ լուծելու ցանկութեամբ Արևմտյան կաթոլիկ եկեղեցւո հետ կրօնական հարաբերութեանց հրատապ խնդիրը, որ թէ հայկական արքունիքին և թէ կաթոլիկոսարանին մտածման գլխավոր խարխալը կազմած էր Լեոն Ա. և Հելլոն լատինոսէտ թագավորներուն:

Այն չափով, որ հույներ Բյուզանդիոնի մեջ արտաքին վտանգներու առջև ողջմիտ քաղաքականութեան մը սերուն ժողովներ կը դուստրին զիջելու տրամադրութեամբ կաթոլիկ եկեղեցիէ դալմասական բնույթ կրող, բայց խորքին մեջ Արևելեան, մանաւանդ եկեղեցւո հիմնական տահմանադրութեան և կառուցվածքին վրնառ ու զեղծում չբերող հարցերու մեջ, նույն ձևով ալ հայ եկեղեցին Կիլիկիո մեջ եկեղեցական ժողովներով կը զիջեր պապին եկած նման առաջարկներուն, արտաքին քաղաքականութեամբ մը ապահովելու առաջադրութեամբ իր հայրենի ժառանգութիւնը այս անգամ Կիլիկիան բնաշխարհի մեջ: Նմանապէս, այն ձևով, որ 1089-ին Կ. Պոլսո մեջ ժողովով ընդունվեցաւ Արևելեան եկեղեցւո credo-ին վրա և յՈՐԴՈՂ հասկնումը մեկ ու կես դար հետո, 1248-ին, նույն խնդիրը հուղեցաւ Սոս ժողովին մեջ ալ, դարձաւ պապական առաջարկով, բայց խոհեմաբար մերժվեցաւ:

Բազմական ժամանակ և միտք սպառող, բայց և այնպէս շահեկան աշխատութիւն մը պիտի ըլլար հայ-լատին և հույն լատին հարաբերութեանց ընթացքին Հոռմի և Բյուզանդիոնի հետ և Հոռմի և Հոռմկայի ու Սոս միջև և փոխադարձաբար

խորանակված պաշտոնական թղթակցութեանց համեմատական ուսումնասիրութիւնը մոտեն տեսնելու համար աղերար, որ կա Բյուզանդական և Կիլիկիան վարկչներուն հետապնդած արտաքին քաղաքականութեան միջև:

Մեր ազգային պատմութեան աղբյուրները շատ ցանցաւ ըլլալուն պատճառով, դժբախտաբար, ստույգ տեղեկութիւններ չունինք թէ Կիլիկիո արքունիքը Լևոն Ա-ի օրով և իրմէ հետո, իրենց արտաքին ու ներքին շահեցողական քաղաքականութեան զարգացման համար ո՞րքան մեծ դումարներ ծախսեցին և ո՞րպիսի ծանր տուրքեր դրին ժողովրդէ վրա: Բայց Բյուզանդիոնի կայսրերու և Կիլիկիան լատինամետ թագաւորներու հետապնդած քաղաքականութիւնը նույնն էր, դժվար չէ մտածել, որ Հայոց արքունիքն ալ հետեւած պետք էր ըլլար Բյուզանդիոնի Կոմնենոսներուն հետեւած շախիդին, առանց չափազանցութեանց միտած: Ըլլալու քնակաւարար:

Լևոն Ա. թաղալոր խաչակրաց Կ. Պոլսը դրամներն 1204 տաճնակ մը տարիներ առաջ իսկ համոզված էր, որ արեւմտյան Նիքոպոլ շատ ավելի զորավոր էր, քան Բյուզանդական կամ Արեւելյան կայսրութիւնը: Իրմէ առաջ բալական իտրմեր եղած էին կրօնական դեանի վրա քաղաքական մերձեցում մը ապահովելու Բյուզանդական կայսրութեան հետ, պաշտպանելու մտադրութեամբ Կիլիկիան սահմանները: Այժմ սակայն արեւմտյան Նիքոպոլի ամենն զորեղ դուքսերն ու սպարապետները խաչակրաց արշաղանդ անունի տակ, հակառակ Ինտովիենտիո Գ-րդ պապի փափաքին, զբաղած էին Կ. Պոլսը հեռավոր թրակիսիով ու Մակեդոնիայով ու լատին կայսրութիւն մը հիմնած նախկին Բյուզանդականին վրա:

ԺԳ-րդ մեր Կիլիկիան պատմութեան ներքին և արտաքին աղբյուրները անբավարար են բաղդատամբ նուէն չըջանի Բյուզանդական կայսրութեան մեղի ընձեռած ավելի ընդարձակ աղբյուրներուն: Ասով մեկտեղ ոչ մեկ տարակույս ունինք,

որ անբավարար նկատված մեր ազգային աղբյուրներն ալ ցույց կուտան հասակներն, որ արտաքին քաղաքականութեան շահեցողութեան համար Կիլիկիան արքունիքին և Հայրապետարանին լոյսած զինդական դերքին դեմ հայ ժողովուրդին ու հայ կղերին մեծամասնական զանգվածներուն մեջ կազմեցան հունաց նման հետադուրներն ու հշտիւրականներու, կուսակցութիւններն— պաշտպանելու համար Հայ եկեղեցւո ավանդական ուղիղ դավանութիւնը ընդհանրապես Արեւելյան վարդապետներու ցույց աված ուղղութեամբ, նախանձաւոր հողիով մը փափաքելով ապահովել ազգային դոյութիւնն ու լրիվ պահպանութիւնը իր ազգային դիմադրծով, առանց ծայրահեղ միջոցներու դիմելու:

Հայ ժողովուրդը իր հայրապետական պատրիարքական աթոռներով սկիզբնէն մինչև վերջը հալատարիւ մնաց իր առաքելաշաղիղ հայրապետներու համադրին ու սահմանադրութեան, ինչպես որ Աշխատեցրիւ, Անտիոքի և Երուսաղեմի հուշն Օրթոդոքս պատրիարքութիւնները Կ. Պոլսո տեղեկական պատրիարքութեան հետ, ինչպես նաեւ ուսաց, վրացիներու, սերբերու, բուլղարներու, ասորիներու, ղրդտիներու, հապեշներու և նետորականներու եկեղեցիները, երբեք չընդունեցին Ֆլորանսի ժողովով կայացած կարծեցեալ Միաբնդութիւնը ու կը շարունակեն ցարդ ակնխախտ մնալ իրենց հնախնդ հալատքին մեջ:

Հոռմի համար շատ ավելի դուրին էր Բյուզանդիոնի արեւելյան եկեղեցիներն հետ միախալ, քան հայոց եկեղեցուն հետ:

Հայերը ի՞նչպես կընային հետանալով արեւելյան եկեղեցիներու ընդհանուր շարքն ու ախտաբանութիւնն և դառնային կաթոլիկ Հոռմի ենթարկալ: Ճիշտ է, որ միջին դարուն միաբնդութիւն մը դրացալ եկեղեցիներու մեջ, բայց ոչ թէն Հոռմի և Արեւելյան եկեղեցիներու միջև, ալ միութիւն մը արեւելյան ու ուսու և բաղանջան-ժողովուրդներու միջև, որոնք իրենց

հողերը և կրոնական պետ ճանչցան Բյուզանդիոնի տնտեսական պատրիարքութունը, որ տեղեցիները ժողովրդի դարձնում էին կաթոլիկ։ Այս տողերը գրված պահուն հետադիմները հաղորդեցին, որ 1945 հունվար 31-ին տեղի պիտի ունենա Մոսկվայի և բաղնաջակ Ռուսաց պատրիարքի ընտրությունը և օժան հանդեսին մասնակցել հրավերված են Կ. Պոլսո, Երուսաղեմի Դափնակոսի և Աղեքսանդրիո հույն պատրիարքները, ինչպես նաև Վրաստանի կաթողիկոսը։ Հայերն ալ վերը հիշված եկեղեցիներու նման, մասնակցեցան Ճորամանի ժողովին իրը հարգական պարտավորությունը եղած եղբայրական հրավերի մը, բայց միտքն իսկ չանցուցին փոքր չափով մը իսկ շեղելու իրենց հայրերուն հախտքն ու սպանդություններն, ու են ու կը մնան ու պիտի մնան նույն նկարագրով։ Ո՛րք ալեկի դյուրին էր հայոց համար հունաց հետ համաձայնվելը, որոնք թե քաղաքական տեսակետներով և թե կրոնական և դափնաբանական մեթոմորֆոսով ալեկի ընտանի էին և Դ դարին և վեր ալեկի քան երեք հարյուր տարի քաղաքականորեն և ժամանակ մըն ալ լեզվի և մշակույթի տեսակետով ենթակա հունաց ազդեցության և այնքան ալ հարակից Բյուզանդական կայսրության, անոր դաժին համար տված տասն և ալեկի հայազգի կայսրերով, թե՛ համաձայնվելը Հռոմի եկեղեցիին հետ, որ փարսախներով հեռու էր Հա-

յաստանն ու Կիրիլիայն և ոչ քաղաքական, ոչ լեզվական ու ոչ ալ քաղաքակրթական ենթակայություն մը ունեւ Հռոմն ու նույնիսկ վաղուց ձերբազատված ալ էր Հռոմի տիրապետությունն։ Հունադավան կամ «քոյր» եկեղեցիին չհարող հայեր որեւէ պտեն և ոչ մեկ պատճառով պիտի չենթարկվին պապական իշխանության, դարեւր ամբողջ ծանրագին զոհողություններով ու նահատակությամբ պաշտպանած իրենց կրոնական ու եկեղեցական ազատությունն ու անկախությունը զոհեն օտար, հեռավոր ու միայն արեւմտականներու հատուկ պապական իշխանության մը։ Ճիշտ է, որ դրեթե բոլանդակ Արեւելի քրիստոնյա ժողովուրդներուն, եկեղեցիներուն ու արքեպիսկոպիտ ապառնացող ու հետզհետեւ ծալալող իսլամական վտանգին առջև ալեկի քան երեք դար հույներ, հայեր, ռուսներ, սերբեր, բուլղարներ կրոնական զիջողականությունը արտաքին քաղաքականության իրը հնապեւ դործածելով հաջարեւեցան լատիններու հետ, բայց անդամ մը, որ աչք վտանգը իրենց դռներն ներս մտած եղալ, բոլորն ալ սկսան արտաքին շահեցողությունը դործածել ներքին շահեցողականության համար, հետզհետեւ զորացնելով իրենց տնտեսական դրությունը ու վերջույս ուժով ապահովել իրենց կրոնական անկախությունը ու դարձացնել դաշն տակալ ձեռք բերած կրոնական առանձնորհույններով։

ԱՐՏԱՎԱԶԴ ԲԱՐԵՊԵՍԵԼՈՂՈՍ

